

PÚCHOVSKÁ KULTÚRA A GERMÁNI NA POHRONÍ V STARŠEJ DOBE RÍMSKEJ

Ján Beljak

ÚVOD A ZÁKLADNÁ GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA

Predmetom predkladanej štúdie je osídlenie územia Pohronia a jeho prítokov v staršej dobe rímskej, t.j. v stupňoch B1 a B2 v chronológii vyčlenenej Eggersom (*Eggers 1951*). Spomínané územie je charakterizované odlišnými geomorfologickými danosťami. Južnú časť Pohronia tvoria nížiny a pahorkatiny. Stredný a horný úsek patrí do horskej oblasti, kde rieka preteká niekoľkými kotlinami. Tieto geografické predpoklady determinovali aj osídlenie tohto územia v dobe rímskej.

OSÍDLLENIE A ZÁNİK PÚCHOVSKEJ KULTÚRY

Horná a stredná časť Pohronia bola osídlená v prvých dvoch storočiach nositeľmi púchovskej kultúry (*Pieta 1982*). Z počiatkov doby rímskej pochádzajú opevnené osady tejto kultúry, napr. Detva-Kalamárka a Hronská Dúbrava-Hrádok (ďalšie lokality sú v súpise nálezísk a na mape). Nie je vylúčené, že medzi ne bude možné zaradiť aj Zvolen-Pustý hrad, na ktorom je potvrdené osídlenie púchovskej kultúrou v dobe laténskej.¹ Neopevnené sídliská sa nachádzali na riečnych terasách Hrona, hlavne v oblasti Zvolena a Žiaru nad Hronom (*obr. 1*). K. Pieta (*1994*) predpokladá južnú hranicu osídlenia púchovskej kultúry na línii: Trenčín – Partizánske – Žarnovica – Zvolen – Detva.

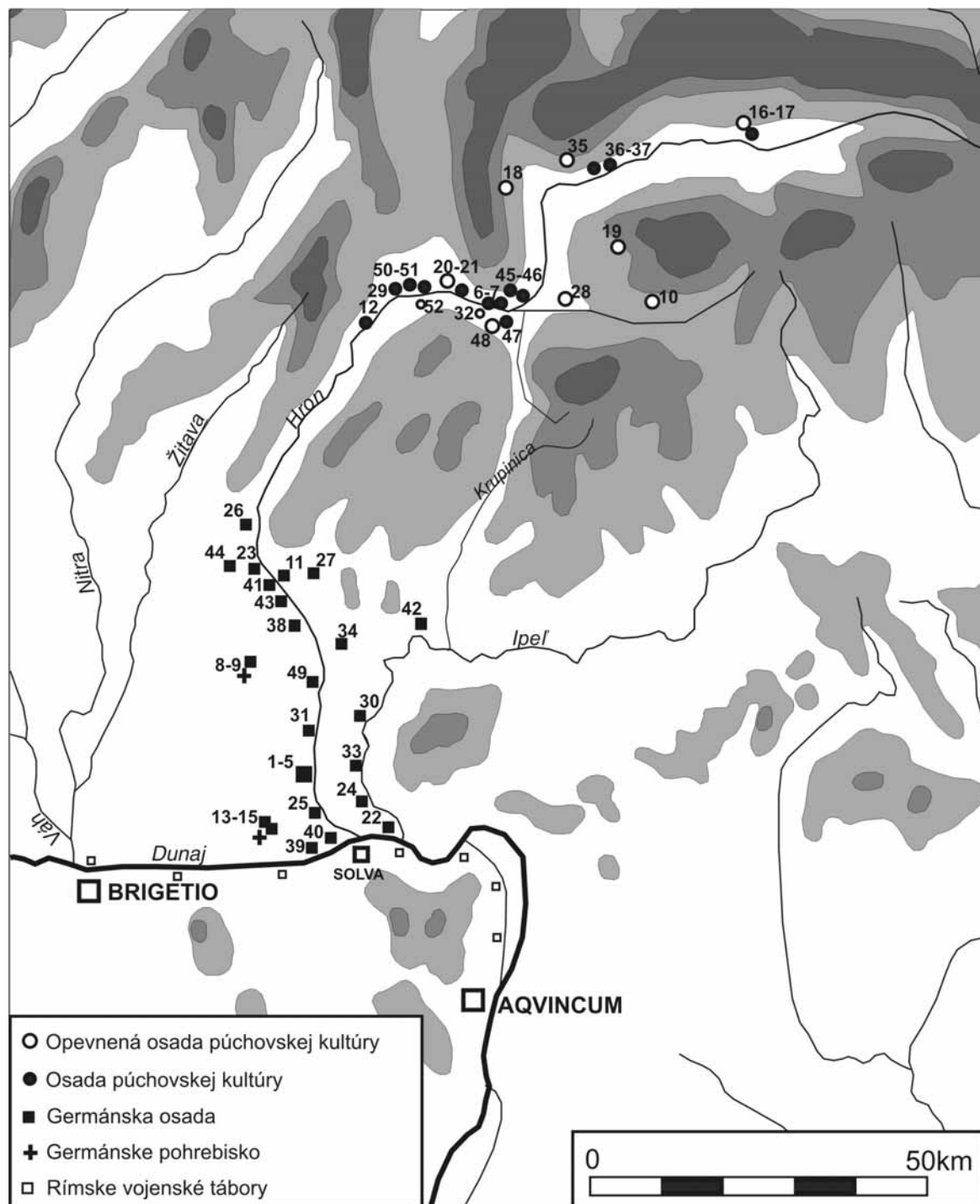
Na strednom a hornom Pohroní nebolo dodnes objavené žiadne centrálné hradisko ako napr. Liptovská Mara na Liptove alebo Machalovce na Spiši. Na území Zvolenskej a Žiarskej kotliny sú potvrdené iba malé hrádky, ktoré zvyčajne „sprevádzali“ spomínané centrá. Absencia centier môže súvisieť s tým, že sa sledovaný región nachádzal na južnej hranici púchovskej kultúry, resp. stavom archeologického bádania.

S púchovskej kultúrou na strednom Pohroní sa viažu doklady metalurgickej činnosti, napr. železné poloproducty a troska z Detvy-Kalamárky (*Šalkovský 1994*). Treba podotknúť, že železné rudy sa vyskytujú v blízkych pohoriach Poľana a Slovenské Rudohorie. O tejto činnosti ľudu púchovskej kultúry – keltských Kotínov – nás informuje tiež informácia Tacita z konca 1. stor. po Kr. „Vzadu od chrbta obkľučujú Markomanov a Kvádov Marsingovia, Kotíni, Osi a Búri. Z nich Marsingovia a Búri pripomínajú rečou a spôsobom života Svébov; keltský jazyk Kotínov a panónsky jazyk Osov dokazuje, že nie sú Germánmi, takisto i to, komu platia dane. Časť poplatkov im ako cudzincom udeľujú Sarmati, časť Kvádi. Kotíni ťazia aj železo, aby ich hanba bola ešte väčšia“ (*Tacitus, Germania 43*). Zároveň je to doklad o istej forme vazalstva Kotínov v tomto období.

Prvýkrát sa o Kotínoch dozvedáme z Tuskulského elógia (*obr. 2:2*), ktoré sa spája s vojnovou výpravou Marca Vinicia okolo roku 10 pred Kr. Marcus Vinicius ako prvý viedol rímsku vojenskú výpravu za Dunaj. Počas výpravy sa určite stretol s Bastarnami, Anartami, Kotínmi a pravdepodobne aj s Dákmi a Osmi (*ILS XIV 2757; Premierstein 1904; Pelikán 1960, 23, 34–35*).

Horizont púchovskej kultúry je v staršej dobe rímskej menej výrazný v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Dôvodom boli pravdepodobne vojnové udalosti v 30-tych rokoch 1. stor. po Kr. Vtedy

¹ Nepublikované nálezy z archeologického výskumu V. Hanuliaka. Za informácie mu láskavo ďakujem.

Obr. 1. Mapa nálezísk zo staršej doby rímskej v oblasti Pohronia.

1 Bíňa-Apáti; 2 Bíňa-Berek; 3 Bíňa-Halászov pozemok; 4 Bíňa-Severne od obce I; 5 Bíňa-Strojový park JRD; 6 Budča-Klinovisko; 7 Budča-Západne od potoka Turovka; 8 Čaka-Diely; 9 Čaka-Kopec; 10 Detva-Kalamárka; 11 Dolná Seč; 12 Dolná Ždaňa-Prielohy; 13 Gbelce-Čapáš; 14 Gbelce-Nová osada-pri železnici; 15 Gbelce-Tehelňa; 16 Horná Lehota-Lesná škôlka; 17 Horná Lehotu-Hrádok; 18 Horné Pršany-Velký Hrádok; 19 Hrochoť-Hrádok; 20 Hronská Dúbrava-Hrádok; 21 Hronská Dúbrava-Suť; 22 Chlaba-dunajský breh, km 1711; 23 Kalná nad Hronom; 24 Kamenín-Lavý breh Hrona; 25 Kamenný most; 26 Kozárovce-Chrúb; 27 Levice-Pod Krížnym vrchom; 28 Lieskovec-Hrádok; 29 Lovča-Nad stružka-Terasa III; 30 Malé Kosihy; 31 Pohronský Ruskov-Severný okraj obce-breh Hrona; 32 Ostrá Lúka; 33 Salka; 34 Sikenica-Velký Pesek-Agátový dvor; 35 Selce-Hrádok; 36 Slovenská Lupča-Brvništia; 37 Slovenská Lupča-svah s južným sklonom; 38 Šarovce-Tehelňa; 39 Štúrovo-Obidská pusta; 40 Štúrovo-Vojenské cvičisko; 41 Tekovský Hrádok; 42 Tupá; 43 Turá-Malá Turá; 44 Veľký Ďur-Družstevná vinica; 45 Zvolen-Balkán; 46 Zvolen-Pod bralami; 47 Zvolen-Pod drahami-Haputka; 48 Zvolen-Pustý hrad; 49 Želiezovce; 50 Žiar nad Hronom-Horné Opatovce II-Senková; 51 Žiar nad Hronom-Mestský park; 52 Žiar nad Hronom-Šášovské Podhradie-Hrad.

1

2

Obr. 2. 1. Stĺp Marka Aurélia v Ríme. Scéna XVI – tzv. „záračný dážď“ (Petersen – Domaszewski – Calderini 1896);
2. Tuskulské elógium (Premierstein 1904).

M. VINU]CIU[S P. F., – N.,
COS., XV]VIR S. F.,[PR., Q.
LEGATUS PRO] PR. AUGUSTI CAESARIS I[N ILLYRICO
PRIMUS T]RANS FLUMEN DANIVIVM [PROGRESSUS
DACORU]M ET BASTERNARUM EXER[CITUM ACIE
VICIT FU]GAVITQUE, COTINOS, [OSOS,
.....]S ET ANARTI[OS SUB POTESTATEM
IMP. CAESARIS A]UGUSTI [ET P. R. REDEGIT

došlo k celoplošnému zániku hradísk na jej území (*Pieta* 1996, 30). Na skúmanom území možno stopy požiariarov a deštrukcií sledovať na opevneniach v Detve-Kalamárke (*Šalkovský* 1994, 83) a v Hronskej Dúbrave-Hrádku (*Pieta – Mosný* 1999, 138). Katastrofálne udalosti zapríčinili zánik osídlenia tejto kultúry na hornej Nitre, strednom Považí, strednom a hornom Pohroní, na severovýchodnej Morave a v časti Malopoľska (*Pieta* 1982, 17; *Madyda-Legutko* 1996, 45). Počet osád v jej zvyšných regiónoch (Orava, Liptov, Spiš, Kotlina Sądecka, Krakovský región) následne vzrástol, ale nedosiahol už stav z neskorej doby laténskej. Rozsiahlejšie osady vystriedali menšie usadlosti. Prvý raz sa objavujú obydlia vo vnútri starších fortifikácií, napr. na Liptovskej Mare (*Pieta* 1996, 31; *Madyda-Legutko* 1996, 45). Uvedené nepokojné obdobie označované tiež ako obdobie katastrofy, K. Pieta spája s fázou B1a (*Pieta* 1982, 145–146) v ponímaní T. Kolníka (*Kolník* 1971). V tejto dobe sa vytrácajú prvky charakteristické pre laténsku kultúru. Nastúpila degradácia v remeselnej produkcii m. i. v technológii produkcií keramiky, t.j. zaniká jej výroba na hrnčiarskom kruhu (*Pieta* 1996, 29). Výrazné sa mení aj sídelná štruktúra. Osady v staršej dobe rímskej boli zakladané nízko na terasách nad riekami (*Madyda-Legutko* 1996, 103). V stupňoch B1 a B2 doby rímskej sa v nálezoch púchovskej kultúry objavujú cudzie kultúrne a etnické elementy, napr. przeworské, kvádske (zvlášť zosilnené v stupni B2) a dácke (*Pieta* 1994, 253; *Madyda-Legutko* 1996, 103).

Doposiaľ nie sú úplne známe príčiny, ktoré spôsobili deštrukciu hradísk. Mohli ich vyvolať nájazdy Dákov prípadne aj nositelia przeworskej kultúry. Zánik niektorých hradísk pravdepodobne spôsobili germánski Kvádi (*Pieta* 1982, 45; 1996, 29). Naznačuje to i vazalský vzťah Kotínov ku Kvádom, doložený zmienkou Tacita (*Germania* 43) o nedobrovoľnom platení daní vynúteného na Kotínoch mocenským tlakom.

Svedectvom vojenských udalostí z 30-tych rokov 1. stor. po Kr. (t.j. stupňa B1 doby rímskej) môže byť železná štítová puklica typu Jahn 5 z okolia Zvolena (*obr. 6:4; Hampel* 1880, 72; *Godłowski* 1992, 72, tab. 1.1; *Liana* 1970, 451, tab. IV.2). Zároveň však treba pripomenúť, že zbrane v dobe rímskej podliehali výraznej unifikácii, a ani výzbroj púchovskej kultúry nie je dostatočne rozpoznaná. Rovnako nepoznáme pohrebný rítus Kotínov, keďže sa dodnes nepodarilo odкрыť žiadne ich hroby (*Pieta* 1996, 91).

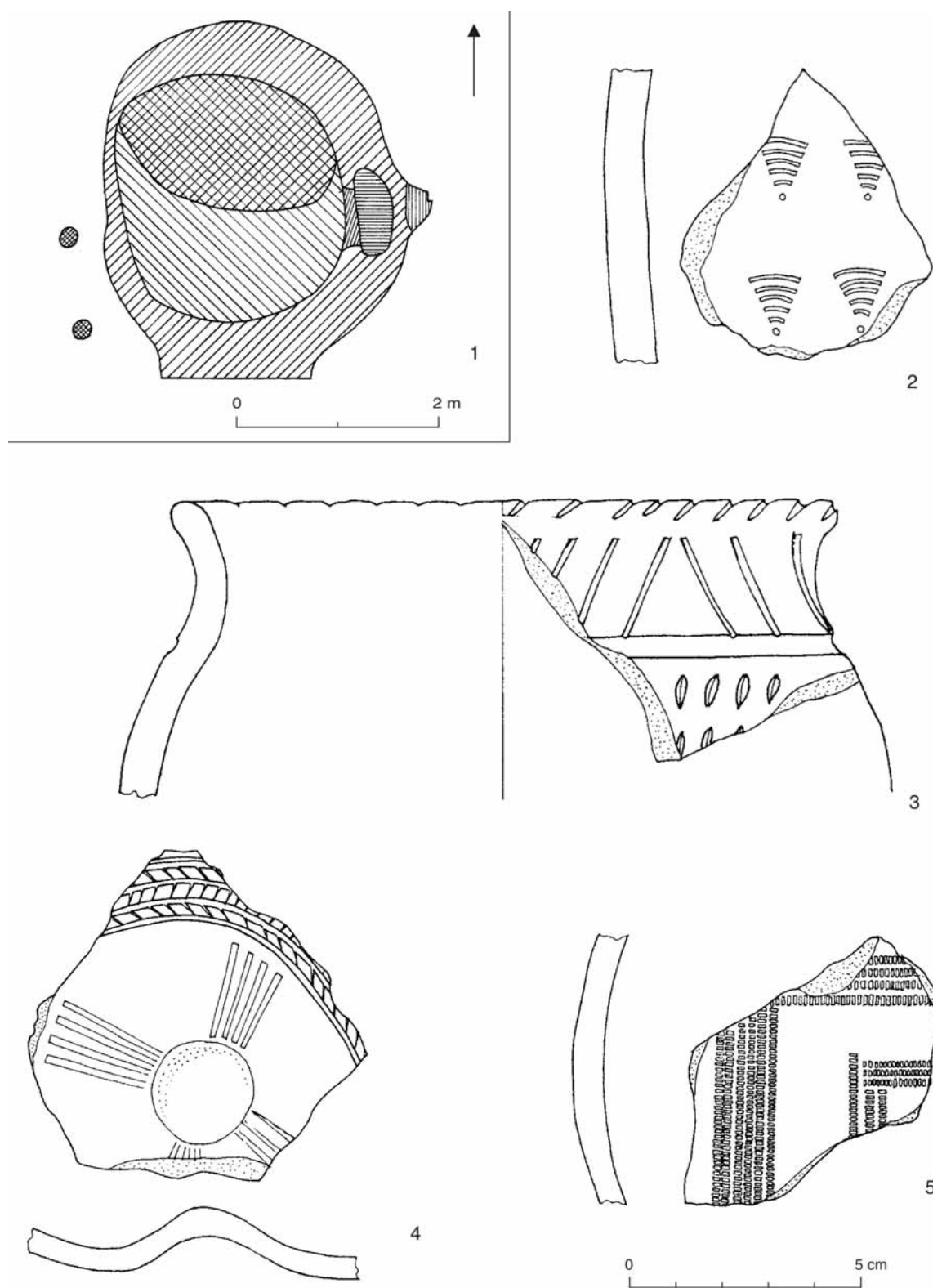
Vo fáze B1b sa stredné Pohronie pravdepodobne značne vyludnilo. Prerušenie osídlenia trvalo približne do obdobia okolo markomanských vojen, kedy dochádza postupne k jeho osídľovaniu germánskymi Kvádmi. P. Šalkovský nevylučuje možnosť pretrvávania púchovskej kultúry na strednom Pohroní aj počas mladšej doby rímskej (*Šalkovský* 1994, 83). V súčasnosti však chýbajú datovateľné nálezy, ktoré by potvrdzovali takúto hypotézu. Datovanie lokality Detva-Kalamárka do staršej doby rímskej, na základe analýzy málo charakteristickej keramiky vyhotovenej v rukách, je problematické. Naopak rímskoprovinciálnu amforovitú nádobu z lokality Lieskovec-Hrádok (*obr. 6:2*), možno podľa paralel z Panónie datovať na roky 120–170/180 (*Gassner* 1990, 131–161). Je však otáznne, či súvisí so zanikajúcou púchovskou kultúrou alebo s prichádzajúcimi Kvádmi. S Germánmi určite súvisí fragment bronzovej spony typu 43 Almgrena typickej pre fázu B2/C1 (*Rajtár* 2002) a v rukách vyhotovená keramika s lokality Zvolen-Haputka. Na tomto nálezisku je doložené osídlenie púchovskou kultúrou v staršej dobe rímskej a Kvádmi v mladšej a neskorej dobe rímskej (*Beljak* 2003).

K zániku osídlenia púchovskej kultúry v horských regiónoch severného a stredného Slovenska dochádza počas markomanských vojen, keď podľa písomných prameňov boli presídlení jej nositelia Kotíni spolu s Osmi do južnej Panónie (*Pieta* 1994, 254; 1996, 31).

POČIATKY KVÁDSKEHO OSÍDLLENIA

Doklady germánskeho osídlenia z 1. stor. po Kr. na dolnom Pohroní chýbajú. Pri náčrte osídlenia v tejto oblasti môžeme zatiaľ pracovať len s veľmi ohraničenými písomnými prameňmi. Je pravdepodobné, že tu istý čas pretrvávalo keltsko-dácke osídlenie. Potvrdzujú to zmienky antických autorov, ktoré hovoria o susedstve Kvádov s Dákmi a Sarmatmi (*Plínius Starší*, *Naturalis historia* IV, 80, 81;² *Strabon*, *Geo-*

² <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh4.html#80> [80] Ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes, varie tamen litori adposita tenuere, alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae, Graecis Sauromatae, eorumque Hamaxobli aut Aorsi, alias Scythae degeneres et a servis orti aut Trogodytae, mox Alani et Rhoxolani; superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium, campos et plana lazyges Sarmatae,

Obr. 3. Čaka, poloha Diely. 1 – pôdorys objektu M 32-36/1950; 2–5 – výber keramických nálezov z výplne objektu M 32-36/1950.

montes vero et saltus pulsī ab iis Daci ad Pathissum amnem, [81] a Maro, sive Duria est a Suebis regnoque Vanniano dirimens eos, aversa Basternae tenent aliique inde Germani. grippa totum eum tractum ab Histro ad oceanum bis ad decies centenum milium passuum in longitudinem, quattuor milibus minus CCCC in latitudinem, ad flumen Vistlam a desertis Sarmatiae prodidit. Scytharum nomen usquequaque transiit in Sarmatas atque Germanos. nec aliis prisca illa duravit appellatio quam qui extremi gentium harum, ignotic prope ceteris mortalibus, degunt.

grafia 7, 3, 1). Sporadické staršie keltsko-dácke osídlenie je sledovateľné ešte v neskorej dobe laténskej (LT D2), napr. na Ponitří: Nitriansky Hrádok, Nitra-Mikov dvor (*Pieta 1982a*, 36–38; *1993b*); na Pohroní doklady tohto osídlenia zatiaľ chýbajú.

Západ od rieky Váh sa už v prvej polovici 1. stor. po Kr. dynamicky rozvíjal nový politický celok „Vanniovo kráľovstvo“ germánskeho kmeňa Kvádov. Výrazná koncentrácia kvádskeho osídlenia v priebehu 1. stor. po Kr. je evidovaná na dolnej Morave a v južnej časti Trnavskej pahorkatiny, t. j. v okolí rieky Dudváh (*Kolník 1977*; *Rajtár 1998*, 20). Vo fáze B2 sa Kvádi začali posúvať na východ. Táto migračná vlna vyšla medzi rokmi 80–100/120 z centrálného územia pôvodného Vanniovho kráľovstva, ktorého južnú a východnú hranicu tvorili rieky Dunaj, Váh a pohorie Malých Karpát (*Kolník 1971*, 519–522; *1977*, 161–168).

Kvádske osídlenie sa vo fáze B2 doby rímskej rozšírilo až do dolného Pohronia a Poipolia. Vytvorilo tak najďalej na východ vysunutú sídelnú zónu podunajských Germánov v staršej dobe rímskej. Archeologické nálezy, ktoré potvrdzujú prítomnosť Kvádov na tomto území okolo polovice 2. stor. po Kr., pochádzajú z osád položených na dolnom Pohroní, napr: Biňa-Apáti, Biňa-Berek, Čaka-Diely, Gbelce-Čapáš, Šarovce-Tehelňa, Štúrovo-Obid-Obidská pusta, Štúrovo-Vojenské cvičisko (ďalšie lokality v súpise nálezísk a na mape). Archeologické objekty datované na fázu B2 doby rímskej boli potvrdené v osadách v Čake-Dieloch a v Štúrove-Vojenskom cvičisku.

Pravdepodobne jedným z najstarších dokladov germánskeho osídlenia dolného Pohronia je chata (objekt č. 5 – M 32–36) z Čaky-Dielov (*obr. 3: 1–5*), odkrytá počas výskumu A. Točíka v roku 1950. Do polovice 2. stor. po Kr. je datovaná aj chata č. 4/1961 (*obr. 4:1–3*) z tej istej lokality, ktorej konštrukcia sa vyznačuje dvoma stĺpmi umiestnenými v strede jej kratších stien. Ďalším objektom z Čaky-Dielov je jama č. 2/1961 (*obr. 4:5–7*). Jej datovanie (do staršej doby rímskej) potvrdzuje jednovrstvový kostený hrebeň typu C podľa S. Thomas (*obr. 4:4*). Zo Štúrova-Vojenského cvičiska môžeme do tohto obdobia datovať chaty č. I/56 a II/56 (*Kolník 1962*).

Germánske pohrebiská zo staršej doby rímskej sú na Pohroní doložené len na dvoch lokalitách: Čaka-Kopec a Gbelce-Tehelňa. V Čake boli odkryté 4 žiarové urnové hroby a jeden žiarový jamový hrob. V Gbelciach bolo zachránených päť hrobov a niekoľko nálezov z ďalších hrobov. Žiarový urnový hrob bojovníka z Čaky-Kopca (hrob č. 4/60) patrí medzi najstaršie dosiaľ odkryté uzavreté nálezové celky na Pohroní. Meč typu gladius-Pompei (*obr. 5:1*; VI. skupiny Biborského; *Biborski 2004*), hrot oštepú (*obr. 5:1*; typ VI podľa Kaczanowského; *Kaczanowski 1995*), bronzové nádoby rímskej proveniencie (E 39/40) ako aj urna zdobená viacnásobnými rytými vlnovkami germánskej proveniencie, ho datujú do obdobia okolo polovice 2. stor. po Kr. (*Beljak – Kolník 2006*, v tlači).

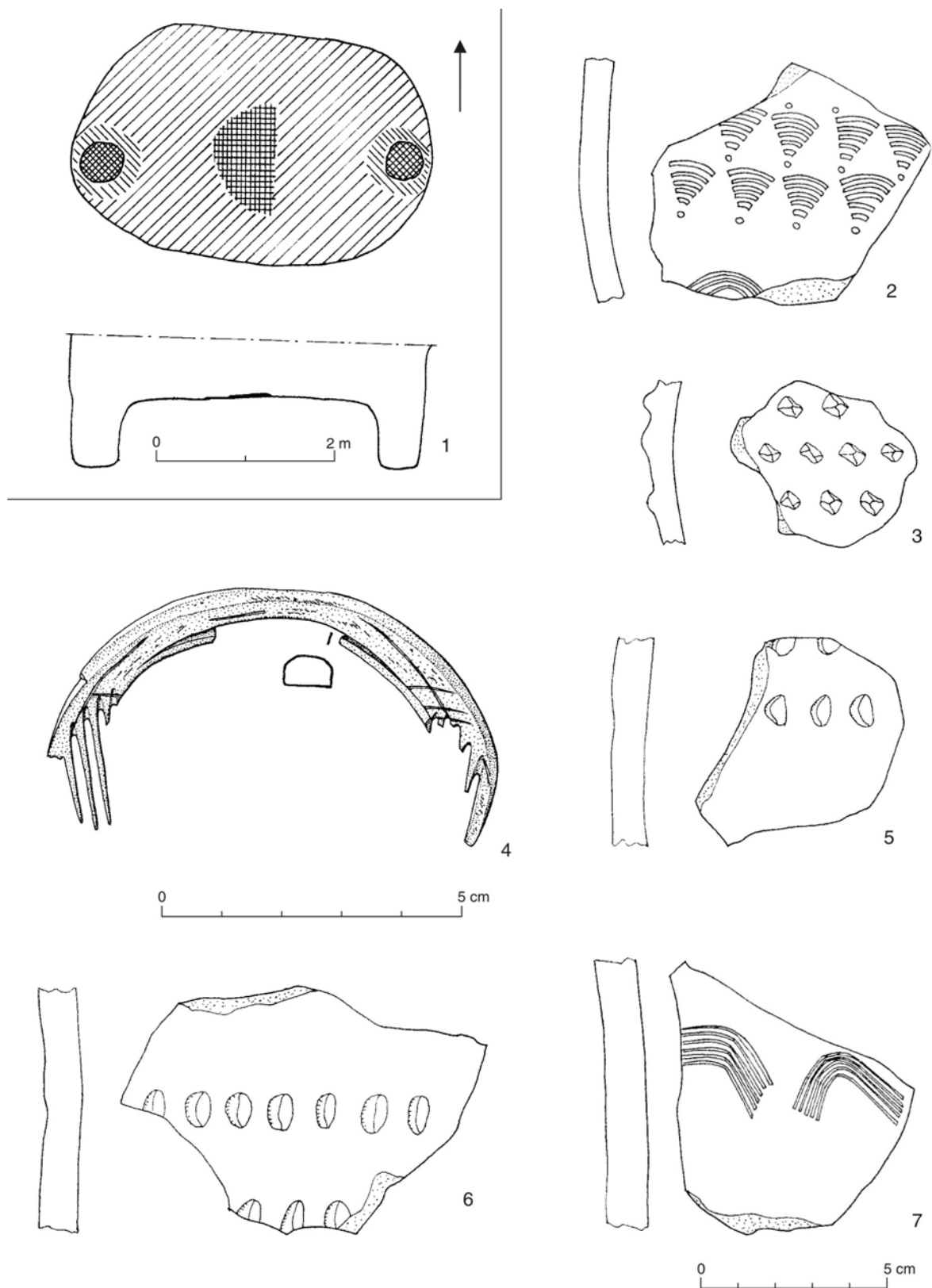
O niečo mladšie sú dva mužské hroby s bojovníckou výstrojou z Gbeliec-Tehelne (hroby č. 2/61 a 4/61). Hrob č. 2/61 do stupňa B2/C1 datuje pár železných ostrôh (*obr. 5:7*; typ E 1/2 podľa Ginalského; *Ginalski 1991*) a železná pračka (skupina G, typ 18 podľa Madydy-Legutko; *Madyda-Legutko 1986*) s analógiami v przeworskej kultúre a bronzová kolienkovitá spona typu 140/141 Almgrena (*obr. 5:6*) s analógiami na Polabí. Železný záves pošvy meča (*obr. 5:3*) a v rukách vyhotovená urna nám umožňujú zaradiť hrob č. 4/61 do fázy C1a.

Dva ženské hroby z Gbeliec-Tehelne (hroby č. 1/61 a 3/61) datujeme do rozvinutého štádia stupňa B2, prípadne do B2/C1. V hrobe č. 1/61 sa okrem sklenených korálikov a hlinenej urny našlo aj držadlo drevenej skrinky provinciálno-rímskej proveniencie. Z hrobu č. 3/61 pochádza zaujímavá kombinácia páru železných provinciálnych spôn (varianty typu 86 Almgrena; *obr. 5:4*) a striebornej spony typu 38–39c (*obr. 5:5*) s analógiami na Polabí (*Beljak – Kolník 2006*, v tlači).

Nálezy terry sigillaty z germánských osád Šarovce-Tehelňa a Biňa-Strojový park JRD dokladujú kvádske osídlenie na dolnom Pohroní už v stupni B2. Pochádzajú z juhogalských dielní³ a z dielne v Rheinzaberne.⁴

³ Sú to tri fragmenty terry sigillaty juhogalskej proveniencie zo Šaroviec-Tehelne a jeden z Bine-Strojového parku JRD (*Kuzmová 1997*).

⁴ Ide o produkciu dielne v Rheinzaberne z obdobia vládnutia cisára Antonina Pia (*Kuzmová 1997*).

Obr. 4. Čaka, poloha Diely. 1 – pôdorys a prierez chaty 4/1961; 2, 3 – výber keramických nálezov z výplne chaty 4/1961; Výber nálezov z objektu 2/1961: 4 – kostný hrebeň, 5-7 – výber keramických nálezov.

OBDOBIE MARKOMANSKÝCH VOJEN

Prechodový stupeň B2/C1 (C1a) môžeme v predpolí severopanónskeho limitu synchronizovať s vojenskými udalosťami, ktoré sú v písomných prameňoch známe ako tzv. „markomanské vojny“. Zapríčinili zmeny nielen vo vojensko-politických vzťahoch medzi rímskym Impériom a barbarmi, ale aj v kultúrno-historickom živote stredoeurópskeho barbarika, obzvlášť v jeho naddunajskej zóne.

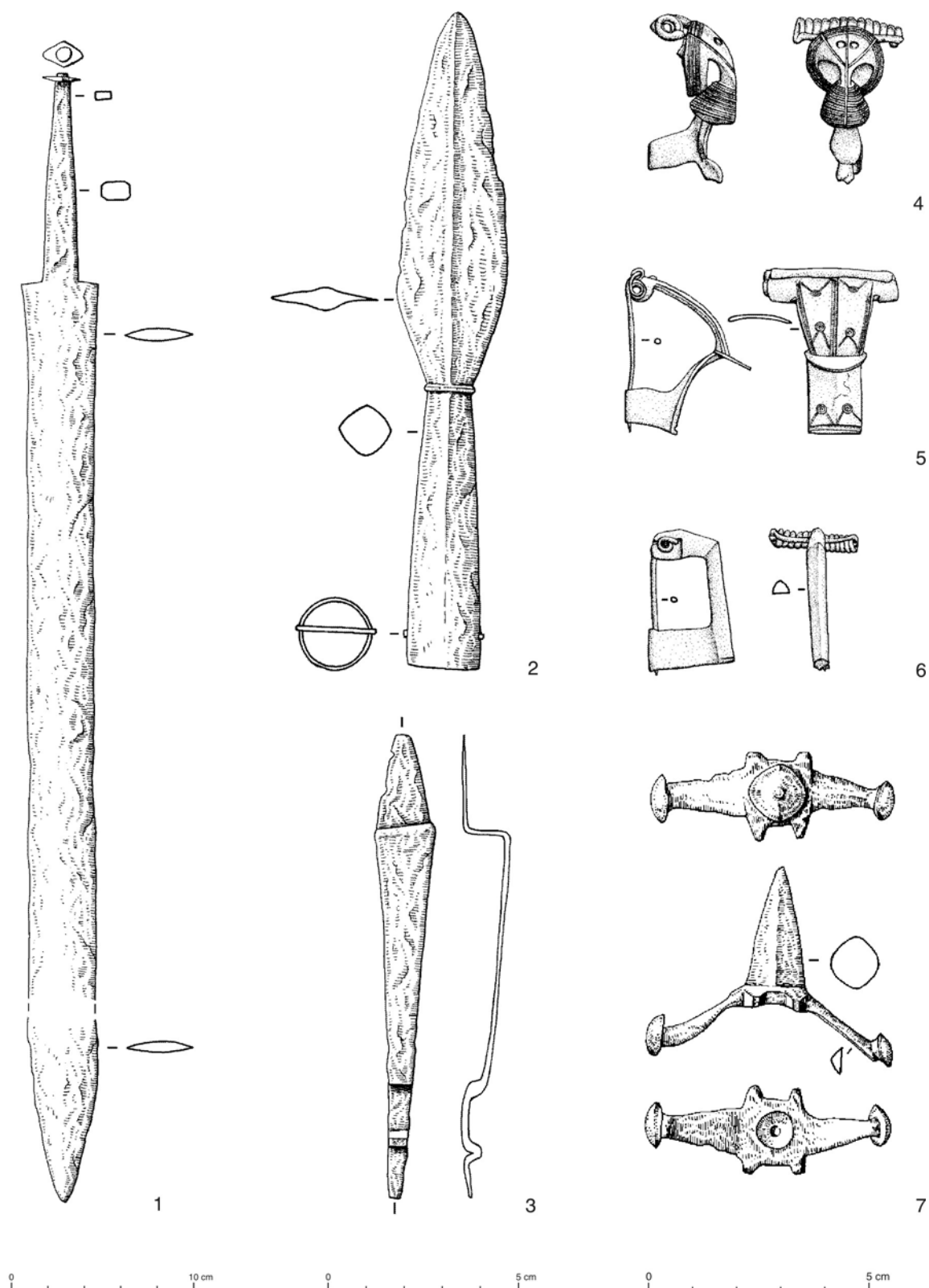
Výnimočná udalosť, ktorá sa odohrala počas prvej rímskej výpravy (*expeditio germanica prima*), našla výrazné odzrkadlenie v písomných prameňoch a je bezprostredne zviazaná s územím Pohronia. Ide o tzv. „zázračný dážď“, ktorý sa pravdepodobne odohral niekde v povodí Hrona alebo v jeho tesnej blízkosti⁵ (*Cassius Dion* – Rímske dejiny 71, 8). Táto bitka medzi rímskymi oddielmi a kvádskymi bojovníkmi je zaznamenaná aj ikonografickým prameňom – v scéne XVI na stĺpe Marka Aurélia v Ríme (*Petersen – Domaszewski – Calderini 1896; obr. 2:1*). Dôležité je pripomenúť, že trasy rímskych oddielov pravdepodobne viedli proti toku riek Hron a Ipel (*Böhme 1975*). V zime roku 174 (*Dobiáš 1964, 208*), alebo v roku 173 (*Jobst 1978*) cisár Markus Aurélius písal 1. knihu (kapitolu) diela „*Ta eis heauton*“ – Hovory k sebe samému, na konci ktorej sa nachádza poznámka, že bola: „písaná v krajine Kvádov nad Granou“ t.j. Hronom (*Marcus Aurelius Antoninus, Ta eis heauton* – Rozhovory I, 17; *Birley 1987, 176*).

V mladšej dobe rímskej zaznamenali Kvádi početný nárast. Je to sledovateľné na hustote osídlenia na území obývanom príslušníkmi tohto kmeňa už skôr, ako aj v ich výraznej expanzii do nových regiónov. Ide hlavne o priestory v horských kotlinách stredného Považia, horného Ponitria, stredného Pohronia, stredného Poiplia a ľavého brehu Dunaja južne od jeho ohybu (v okolí dnešného Vácu v Maďarsku). Východná enkláva Kvádov v tom čase zaberala územie na dolnom a strednom Pohroní, na dolnom a strednom Poiplí a na ľavom brehu Dunaja, južne od pohoria Cserhát (*Rajtár 1998, 28–29*). Rozľahlosť tohto osídlenia celkom nezodpovedá zmienkam antických autorov. Tí informovali o veľkých stratách Germánov, ktoré ich postihli v priebehu markomanských vojen (*Cassius Dio, Rímska história; SHA, Život Marca Antonina*).

Môžeme uvažovať o dvoch smeroch osídľovania stredného Pohronia Kvádmi. Jeden viedol pozdĺž rieky Hron až do Zvolenskej kotliny, t.j. po starej obchodnej komunikácii, ktorá spájala centrálnu časť dnešného Slovenska s územím pri Dunaji. Druhá trasa expanzie Kvádov smerovala do oblasti Zvolenskej kotliny z juhu, spájajúc tak Poiplie a Pohronie. Hlavným dôvodom posunu germánskeho osídlenia do horských kotlin stredného Slovenska mohol byť záujem o exploataciu rudného bohatstva v tomto priestore. Možným dokladom je napr. železiarska pec nájdená na lokalite Zvolen-Pod drahami-Haputka (*obr. 6:1; Hanuliak – Malček – Pieta 2000, 47–48*). V tejto pozícii Kvádi pravdepodobne kontrolovali obchodné cesty, z ktorých (ako sme vyššie naznačili), jedna viedla pozdĺž Hrona spájajúc naddunajské regióny s územím Spiša, a druhá z juhu na sever. Uvedená trasa cesty sa v stredoveku spomína ako *Via Magna*; spájala oblasť v okolí dnešnej Budapešti – antického Aquinka – s regiónmi Liptova, Oravy, Turca a cez horské priesmyky aj severnejšie regióny (*Hanuliak 1996, 443–449*). Nepochybne mala staršie korene. Súčasný stav archeologického výskumu nám zatiaľ nedovoľuje precízne stanoviť jej priebeh v dobe rímskej. Na základe výskytu rímskych importov (*TIR M 34, mapa B*) a stredovekých analógií môžeme však predpokladať jej priebeh po trase: Aquincum – stredné Poiplie – pozdĺž toku Krupinice – do mikroregiónu Zvolena.

Kvádske osídlenie na juhozápadnom Slovensku vrcholilo v prvej polovici 3. stor. po Kr. Viditeľné sú oživené hospodárske kontakty medzi Rimanmi a Germánmi (*Kolník 1991, 21*). V tomto období môžeme sledovať prílev importovanej keramiky m. i. terry sigillaty. Sú to produkty z dielní: Rheinzabern, Westerdorf i Pfaffenhofen (*Kuzmová 1997*). Na základe výskytu terry sigillaty, panónskej stolovej keramiky ako aj iných provinciálnych výrobkov, môžeme sledovať tri zóny ich výskytu na Pohroní a Poiplí. Štruktúra importov sa v tomto regióne mení v závislosti od vzdialenosti provinciálnych centier. Najsilnejšie väzby vykazuje Pohronie s rímskymi centrami Brigetio a Aquincum. Prvou zónou rímskych importov je dolné Pohronie; tu bola najrozšírenejšia panónska úžitková keramika a terra sigillata. Druhá

⁵ Viac pravdepodobné je miesto bitky v istej odľahlosti od rieky, „...Rimania odvážne bojovali so štípmi prirazenými k sebe. Tu barbari zastavili boj v očakávaní, že ich ľahko zajmú ukonaných páľavou a smädcom. Všetko navôkol zahatali, aby Rimania odnikiaľ nemohli získať vodu“ (*Cassius Dion, Rímske dejiny 71, 8*).

Obr. 5. Výber nálezov z germánskych pohrebísk. 1, 2 – Čaka-Kopec, hrob 4/60; 3–7 – Gbelce-tehelňa: 3 – hrob 4/61; 4, 5 – hrob 3/61; 6, 7 – hrob 2/61 (1–4, 7 – železo; 5 – striebro; 6 – bronz).

zónu tvorí stredné Pohronie, ktoré bolo vzhľadom na hornatú geomorfológiu menej dostupné. Kontakty medzi horskými enklávami a Kvádmi usídlenými na nížine, t.j. na predpolí severopanónskeho limitu boli sťažené. Do horských kotlín stredného Slovenska sa rímske výrobky dostávali zriedkavejšie ako do prvej zóny. Z germánskych osád na strednom Pohroní pochádzajú iba málopočetné nálezy terry sigillaty a panónskej úžitkovej keramiky. Treťou zónou bolo územie horného Pohronia. Vzhľadom na hiát v osídlení, ktorý tu vznikol po zániku púchovskej kultúry, sa tu dosiaľ nevyskytli provinciálne výrobky napr. terra sigillata. Do istej miery to môže súvisieť aj s medzerovitostou prieskumu a výskumu. Sporadické importy sa vo všeobecnosti dávajú do súvisu s kvádkym osídlením z neskorej doby rímskej a včasnej fázy doby sťahovania národov.

Pre región Pohronia a Poiplia je charakteristická určitá kumulácia rímskych mincí v období okolo polovice 2. stor. po Kr., v druhej polovici 3. stor. po Kr. a v prvej polovici 4. stor. po Kr. V prvej skupine sú najpočetnejšie zastúpené mince Hadriána, Antonina Pia, Marka Aurélia, Kommoda a v druhej mince Gordiana III, Filipa I. Araba a Konštantína I. Z germánskych osád (Biňa-Kostolná záhrada, Čaka-Diely, Dekýš-Zažihlavie, Chľaba, Kamenín-Lavý breh Hrona, Šarovce-Tehelňa, Zvolen-Haputka) sú iba málo početné razby Antonina Pia a Marka Aurélia (Beljak 2006, v tlači).

Vo výzdobe alebo vo formách nádob Kvádov obývajúcich nížiny a Kvádov sídliačich v horských kotlinách nie sú viditeľné rozdiely. V horských oblastiach takmer nenachádzame kvalitnú ručne vyhotovenú, čiernu leštenú keramikú. Táto situácia môže súvisieť so stavom archeologického výskumu,⁶ ale môže to byť aj špecifikom keramickej výroby v tomto regióne.

Pre mladšiu dobu rímsku sú charakteristické zahĺbené chaty so stĺpovou konštrukciou v schéme šesťuholníka. Na dolnom Pohroní sú takéto chaty doložené na osadách v: Šarovciach-Tehelni (chata č. C9 i C9/10), Štúrova-Vojenského cvičiska (chata č. XII), Štúrova-Obidskej pusty (chata č. 32/84) a Želiezovciach. Poznáme ich tiež z dolného Poiplia, z lokality Ipolytölgyes-TSZ-Major pochádza chata s konštrukciou v schéme šesťuholníka (Erdélyi – Lamiová-Schmiedlová 1971, 51–56). Na dolnom Pohroní je dobre doložená chronologická fáza B2/C1 (C1a). Potvrdzujú to okrem inventárov hrobov č. 3 (2/61), 4 (3/61), (4/61) zo žiarového pohrebiska Gbelce-Tehelňa aj nálezy z chaty č. 32/84 z osady Štúrovo-Obidská pusta (chata č. 32/84).

ZÁVER

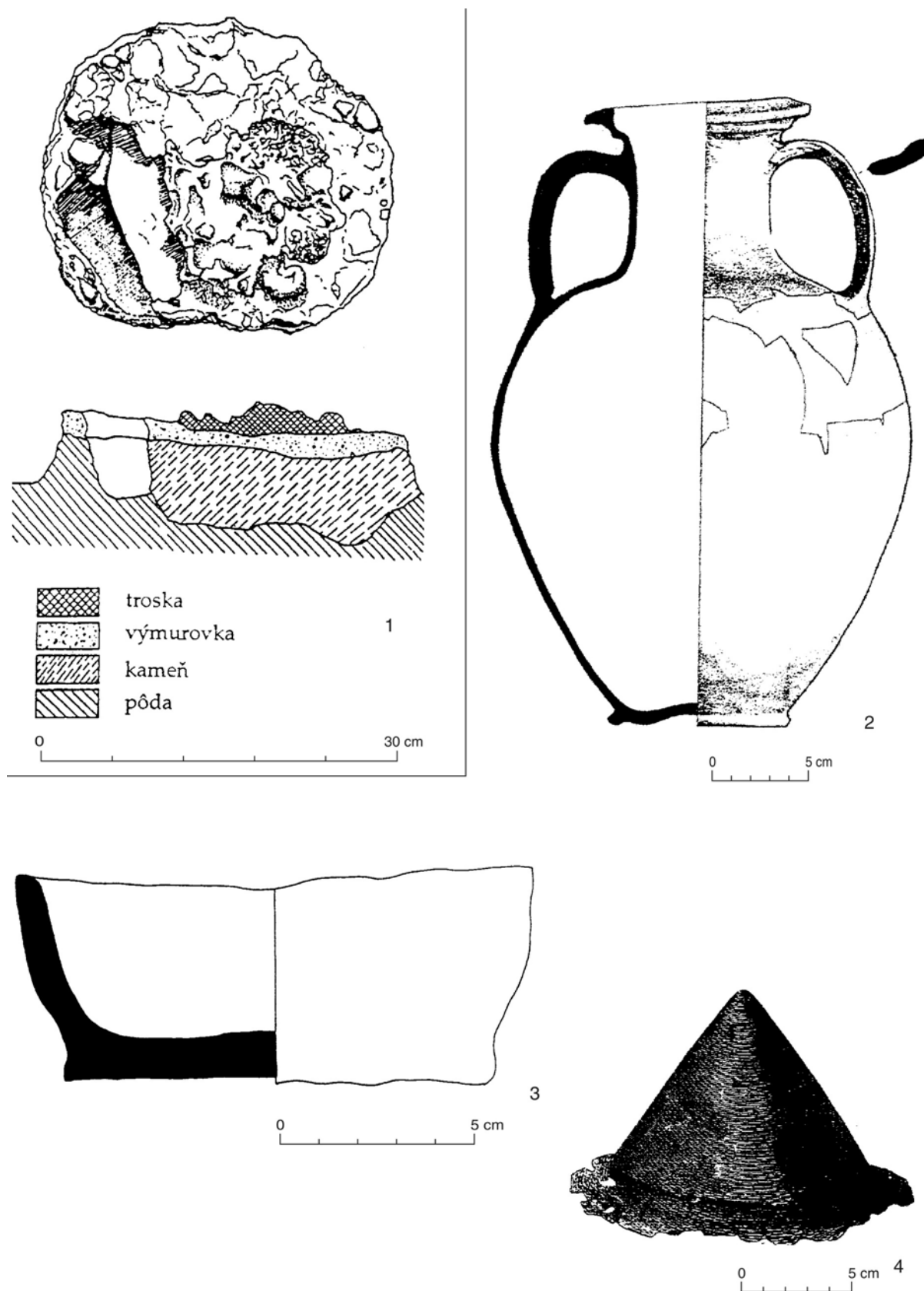
Osídlenie nositeľmi púchovskej kultúry je počiatkom doby rímskej doložené na hornom a strednom Pohroní (Pieta 1982). Ich sídliská sa nachádzali najmä na riečnych terasách Hrona. Potvrdené sú aj malé hrádky, ale dodnes nebolo objavené centrálné hradisko typu Liptovská Mara. S pobytom ľudu púchovskej kultúry možno na strednom Pohroní spájať doklady metalurgickej činnosti, napr. železné poloprodukty a troska z Detvy-Kalamárky (Šalkovský 2002, 99–126). Železné rudy sú doložené v blízkych pohoriach Poľany a Slovenského Rudohoria. Predpokladanú remeselnú činnosť naznačuje tiež Tacitus vo svojej Germánii (Tacitus, Germania 43).

Horizont púchovskej kultúry je tu v staršej dobe rímskej v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami zastúpený menej výrazne. Dôvodom boli pravdepodobne udalosti v 30-tych rokoch 1. stor. po Kr., keď dochádza k celoplošnému zániku hradísk tejto kultúry (Pieta 1996, 30). Na skúmanom území sú stopy požiarov a deštrukcií viditeľné na opevneniach v Detve-Kalamárke a v Hronskej Dúbrave (Šalkovský 1994, 83; Pieta – Mosný 1999, 138). Stredné Pohronie sa v období od fázy B1a vyľudňuje. Tento hiát trval približne do obdobia markomanských vojen, keď sem postupne expandujú germánski Kvádi.

Z dolného Pohronia dosiaľ chýbajú archeologické nálezy z priebehu 1. stor. po Kr. Je pravdepodobné, že tu istý čas pretrvávalo keltsko-dácke osídlenie. Potvrdzujú to písomné pramene, ktoré hovoria o susedstve Kvádov s Dákmi a Sarmatmi (Plínius Starší, Naturalis história IV, 80, 81; Strabón, Geografia 7, 3, 1).

Počiatky kvádskeho osídlenia začínajú východne od rieky Váh až v druhej polovici 1. stor. po Kr. Kvádi obsadzujú dolné časti Pohronia a Poiplia v druhej polovici 2. stor. po Kr. a v priebehu markoman-

⁶ Stav výskumu na území stredného Slovenska má v porovnaní s juhozápadným Slovenskom podstatne nižšiu úroveň. Doteraz tu neboli odkryté pohrebiská z doby rímskej. Stolová keramika je na dolnom Pohroní známa predovšetkým z pohrebísk.

Obr. 6. Germánske náleziská z okolia Zvolena. 1 – Zvolen-Haputka, železiarska pec (Cengel – Holly – Hanuliak 2002); 2 – Lieskovec-Hrádok, amforovitá nádoba z (Malček 2000c); 3 – Zvolen-Haputka, miska; 4 – Zvolen-okolie, štítová puklica (Hampel 1880).

ských vojen aj stredné Pohronie, stredné Poiplie a územie južne od dunajského ohybu v okolí dnešného mesta Vác v severnom Maďarsku. Vzniká tzv. východná enkláva Kvádov.

Pre osídlenie Pohronia sú charakteristické odlišnosti spôsobené geografickými danosťami. Zodpovedá im rozdelenie tohto regiónu na tri zóny výskytu rímskych importov. Geografické danosti terénu predurčovali aj smer osídľovania a obchodných ciest. Tie viedli jednak pozdĺž tokov Hronu a Ipla, a jednak aj popri riekach Krupinica a Neresnica.

SÚPIS NÁLEZÍSK ZO STARŠEJ DOBY RÍMSKEJ NA POHRONÍ

Opevnené osady púchovskej kultúry

1. Detva-Kalamárka (*Šalkovský 1994*, 83).
2. Horná Lehota-Hrádok (*Pieta 1982*, 219, č. 37).
3. Horné Pršany-Veľký Hrádok (*Pieta 1982*, 218, č. 2; *1993*, 107).
4. Hrochoť-Hrádok (*Janšák 1938*, 49–50).
5. Hronská Dúbrava-Hrádok (*Pieta – Mosný 1999*, 138).
6. Lieskovec-Hrádok (*Beninger 1937*, 42; *Malček 1997*, 133–134; *1998*, 111; *1999*, 143–156; *2000b*, 80–82; *2000c*, 82–84).
7. Ostrá Lúka (*Pieta 1982*, 221, č. 101).
8. Selce-Hrádok (*Pieta 1990*, 138).
9. Zvolen-Pustý hrad (nepublikované).
10. Žiar nad Hronom-Šášovské Podhradie-Hrad (*Hoššo 1980*, 91–92; *Pieta 1982*, 222).

Otvorené osady púchovskej kultúry

1. Budča-Klinovisko (*Mosný 1993*, 98–99).
2. Budča-Západne od potoka Turovka (*Pieta – Mosný 1990*, 139).
3. Dolná Ždaňa-Prielohy (*Pieta 1988*, 108; *Trgina 1980*, 238).
4. Horná Lehota-Lesná škôlka (*Pieta 1982*, 219, č. 37).
5. Hronská Dúbrava-Suť (*Pieta – Mosný 1999*, 138).
6. Slovenská Lupča-Brvništia (*Mosný 1998*, 120).
7. Slovenská Lupča-svah s južným sklonom (*Mosný 1998*, 120).
8. Zvolen-Balkán (*Beninger 1937*, 42; *Pieta 1982*, 223, č. 187).
9. Zvolen-Pod bralami (*Žebrák 1982*, 311).
10. Zvolen-Pod drahami-Haputka (*Žebrák 1982*, 310; *Pieta 1982*, 223; *Mácelová 1993*, 35; *Hanuliak – Malček – Pieta 2000*, 47–49).
11. Žiar nad Hronom-Horné Opatovce II-Senková (*Trgina 1981*, 315; *Pieta – Mosný 1990*, 139;).
12. Žiar nad Hronom-Mestský park (*Pieta – Mosný 1990*, 140).

Germánske osady

1. Bíňa-Apáti (*Kuzmová – Roth 1988*, 18, č. 6a).
2. Bíňa-Berek (*Kuzmová 1997*, 113–114, č. 6b).
3. Bíňa-Halászov pozemok (*Prášek 1995*, 111–112; *1996*, 142–143; *1997*, 151–152).
4. Bíňa-Severne od obce I (*Beninger 1937*, 40, č. 70; *Křížek 1966*, 114).
5. Bíňa-Strojový park JRD (*Kuzmová – Roth 1988*, 19–20, č. 6c).
6. Čaka-Diely (*Točík 1951*, 158–160; *Kolník 1962*, 356; *Beljak 2004*).
7. Dolná Seč (*Vlašičová 1997*, 188).
8. Gbelce-Čapáš (*Křížek 1966*, 113; *Kuzmová – Roth 1988*, 32, č. 22; *Beljak 2004*).
9. Gbelce-Nová osada-pri železnici (*Kopecký – Kuzma – Rajtár 1990*, 100).
10. Chlaba-dunajský breh, km 1711 (*Křížek 1966*, 133).
11. Kamenín-Lavý breh Hrona (*Ožďáni 1984*, 167).
12. Kamenný most (*Kolník 1962*, 356; *Křížek 1966*, 99).
13. Kalná nad Hronom (*Krekovič 1981*, 363, 369; *1987*, 272, č. 68).
14. Kozárovce-Chríb (*Ivančíč 2002*, 79–80).
15. Levice-Pod Křížnym vrchom (*Ožďáni 1976*, 173).
16. Malé Kosihy (*Kolník 1962*, 364).
17. Pohronský Ruskov-Severný okraj obce-breh Hrona (*Kolník 1962*, 364).
18. Salka (*Kolník 1962*, 364).

19. Sikenica-Velký Pesek-Agátový dvor (*Beninger 1937*, 44, č. 100).
20. Šarovce-Tehelňa (*Novotný – Kuzmová 1994; Beljak 2003*).
21. Štúrovo-Obid-Obidská pusta (*Ožďáni 1985*, 182–184; 1986, 177–178).
22. Štúrovo-Vojenské cvičisko (*Kolník 1962*, 356–363; *Kuzmová – Roth 1988*, 103).
23. Tekovský Hrádok (*Kuzmová – Roth 1988*, 105, č. 63).
24. Tupá (*Beninger 1937*, 42, č. 88; *Křížek 1939*, 54/55).
25. Turá-Malá Turá (*Eisner 1933*, 22; *Beninger 1937*, 44; *Kopecký – Kuzma – Rajtár 1990*, 101).
26. Veľký Ďur-Družstevná vinica (*Beninger 1937*, 33, č. 17; *Kuzmová – Roth 1988*, 123).
27. Zvolen-Pod drahami-Haputka (*Žebrák 1982*, 310; *Pieta 1982*, 223; *Mácelová 1993*, 35; *Hanuliak – Malček – Pieta 2000*, 47–49; *Beljak 2003*).
28. Žiar nad Hronom-Horné Opatovce II-Senková (*Pieta – Mosný 1990*, 139–140; *Trgina 1981*, 315).
29. Žiar nad Hronom-Mestský park (*Pieta – Mosný 1990*, 140).
30. Želiezovce (*Kolník 1962*, 356; *Novotný 1984*, 107–117, Tab. V: 1–2, 4).

Germánske pohrebiská

1. Čaka-Kopec (*Beljak – Kolník 2006* v tlači).
2. Gbelce-Tehelňa (*Beljak – Kolník 2006* v tlači).

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA 2/6126/6

LITERATURA

- Beljak, J. 2003*: Germánske osídlenie Pohronia – osady v Šarovciach a Zvolene. Diplomová práca. Rukopis. Trnava.
- Beljak, J. 2004*: Osadnictwo z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów w dorzeczu Hronu i Ipoli. Praca magisterska. Rukopis. Kraków.
- Beljak, J. 2006 v tlači*: A few comments on occurrence of Roman coins in the Hron and Ipeľ river basins, Slovenská numizmatika 18.
- Beljak, J. – Kolník, T. 2006, v tlači*: Germánske hroby z Čaky a Gbeliec – príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe rímskej, Slovenská archeológia.
- Beninger, E. 1937*: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg – Leipzig.
- Biborski, M. 2004*: Schwert. Römische Kaiserzeit. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 27. Berlin – New York, 549–562.
- Birley, A. 1987*: Marcus Aurelius. A biography. London.
- Böhme, H. W. 1975*: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.), Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 22, 153–217, tabl. 76–80.
- Dobiáš, J. 1964*: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha.
- Eggers, H. J. 1951*: Der römische Import im freien Germanien. Atlas der Urgeschichte 1. Hamburg.
- Eisner, J. 1933*: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- Erdélyi, I. – Lamiová-Schmiedlová, M. 1971*: Osada z doby rímskej v Ipolytölgyesi v Maďarsku, Východoslovenský pravek 2, 51–72.
- Gassner, V. 1990*: Gelbtonige Keramik aus datierten Fundkomplexen in Carnuntum, Carnuntum Jahrbuch 1989, 133–161.
- Ginalska, J. 1991*: Ostrogi kabłakowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna, Przegląd Archeologiczny 38, 53–84.
- Godłowski, K. 1992*: Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich. In: Arma et Ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę pracy naukowej. Łódź, 71–88.
- Hampel, J. 1880*: Magyarhoni régészeti leletek repertoriuma, Archeologiai Közlemények 13, 72, tab. 36.
- Hanuliak, V. 1996*: Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného stredoveku, Archaeologica historica 21, 443–449.
- Hanuliak, V. – Malček, R. – Pieta, K. 2000*: Záchraný výskum vo Zvolene, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999, 47–49.
- Hoššo, J. 1980*: Výskum hradu v Šášov a mestského hradu v Kremnici, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979, 91–93.

- ILS XIV 2757 – Dessau, H. 1893: Inscriptiones Latinae Selectae. Berlin.*
- Ivanič, P. 2002: Výsledky prieskumu v Kozárovciach a Čajkove v rokoch 1999–2001, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2001, 79–80.*
- Janšák, Š. 1938: Staré osídlenie Slovenska (Dolný Hron a Ipeľ v praveku). Spisy historického odboru Matice slovenskej III. Turčiansky sv. Martin.*
- Jobst, W. 1978: 11. Juni 172 n. Chr. Der Tag des Blitz- und Regenwunders im Quadenlande. Öster. Akad. Wiss., phil-hist. Kl. 335. Wien.*
- Kaczanowski, P. 1995: Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. Kraków.*
- Kolník, T. 1962: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku, Archeologické rozhledy 14, 344–368, 371–380, 385–397.*
- Kolník, T. 1971: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov, Slovenská archeológia 19, 499–548.*
- Kolník, T. 1977: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und Regnum Vannianum. In: Symposium. Ausklang der Latène-Zivilization und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mittelereen Donaugebiet. Bratislava, 143–171.*
- Kolník, T. 1991: Germáni a Rimania na Slovensku. Archeologické štúdie. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti doktora historických vied. Nitra.*
- Kopecký, M. – Kuzma, I. – Rajtár, J. 1990: Výsledky leteckej prospekcie, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988, 101.*
- Krekovič, E. 1981: Rímska importovaná keramika na Slovensku, Slovenská archeológia 29, 341–376.*
- Krekovič, E. 1987: Rímske importy na Slovensku, Památky archeologické 78, 231–282.*
- Křížek, F. 1939: Terra sigillata in der Slowakei. Brno.*
- Křížek, F. 1961: Nové nálezy terra sigillaty na Slovensku, Slovenská archeológia 9, 301–317.*
- Křížek, F. 1966: Nové nálezy terra sigillaty na Slovensku II. Slovenská archeológia 14, 97–145.*
- Kuzmová, K. 1997: Terra sigillata im Vorfeld des Nordpannonischen Limes. Nitra.*
- Kuzmová, K. – Roth, P. 1988: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na území Slovenska. Materialia Archaeologica Slovaca 9. Nitra.*
- Liana, T. 1970: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, Wiadomości Archeologiczne 35, 429–491.*
- Mácelová, M. 1993: Praveké a včasnohistorické osídlenie. In: Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Martin, 31–39.*
- Madyda-Legutko, R. 1986: Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. BAR International Series 360. Oxford.*
- Madyda-Legutko, R. 1996: Zróżnicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim. Kraków.*
- Malček, R. 1997: Výskum výšinného sídliska v Lieskovci, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1995, 133–134.*
- Malček, R. 1998: Druhá sezóna výskumu výšinného sídliska v Lieskovci, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1996, 111.*
- Malček, R. 1999: Doterajšie výsledky archeologického výskumu na Lieskovskom hrádku. In: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998. Nitra, 143–156.*
- Malček, R. 2000a: Zbery v okresoch Zvolen a Detva, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1998, 128–129.*
- Malček, R. 2000b: Piata sezóna výskumu výšinného sídliska Lieskovec-Hrádok, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999, 80–82.*
- Malček, R. 2000c: Nález rímskeho dvojuchého džbánu v Lieskovci-Hrádku, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999, 82–84.*
- Mosný, P. 1993: Výsledky prieskumu v katastri mesta Zvolen a Budča, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992, 98–99.*
- Mosný, P. 1998: Výsledky prieskumu v lupčianskej doline, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1996, 120.*
- Novotný, B. 1984: Chata z doby rímskej v Želiezovciach (okr. Levice). In: Zborník prác Ľudmile Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava, 107–117.*
- Novotný, B. – Kuzmová, K. 1994: Terra sigillata z germánskeho sídliska v Šarovciach, Študijné zvesti AÚ SAV 30, 107–115.*
- Oždáni, O. 1976: Nové praveké a včasnostredoveké nálezy v Leviciach, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975, 172–173.*
- Oždáni, O. 1984: Výsledky prieskumu stredného Poiplia v okrese Levice, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983, 168–171.*

- Oždáni, O. 1985:* Výsledky záchranného výskumu v Štúrove v Obidskej puste, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984, 182–184.
- Oždáni, O. 1986:* Druhá výskumná sezóna v Štúrove-Obide, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1985, 177–179.
- Pelikán, O. 1960:* Slovensko a rímske impérium. Bratislava.
- Petersen, E. – Domaszewski, A. – Calderini, G. 1896:* Die Marcus-Säule auf der Piazza Colonna in Rom. München.
- Pieta, K. 1982:* Die Púchov Kultur. Nitra.
- Pieta, K. 1982a:* Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei, *Thraco-Dacica* 3, 35–46.
- Pieta, K. 1988:* Polykultúrne sídlisko v Dolnej Ždani, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1987, 108.
- Pieta, K. 1990:* Nové nálezy na Hrádku v Selciach pri Banskej Bystrici, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988, 138.
- Pieta, K. 1993a:* Hradisko a výšinné sídlisko z doby laténskej a rímskej v Horných Pršanoch, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1992, 106–107
- Pieta, K. 1993b:* Osídlenie z doby rímskej a sťahovania národov v Nitre. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra, 74–90.
- Pieta, K. 1994:* Mittel- und Nordslowakei zur Zeit der Markomannenkriege. In: *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen.* Brno, 253–261.
- Pieta, K. 1996:* Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Sloveska. Bratislava.
- Pieta, K. – Mosný, P. 1990:* Prieskum sídlisk z doby rímskej na strednom Pohroní, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988, 139–140
- Pieta, K. – Mosný, P. 1999:* Hrádok púchovskej kultúry pri Hronskej Dúbrave, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997, 138.
- Prášek, K. 1995:* Pokračovanie výskumu v Bíni, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1993, 111–112.
- Prášek, K. 1996:* Pokračovanie výskumu v Bíni, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994, 142–143.
- Prášek, K. 1997:* Pokračovanie výskumu v Bíni v roku 1995, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994, 142–143.
- Premmerstein, A. 1904:* Ein Elogium des M. Vicinus Cos. 19 v. Chr., *Jahreshefte des ÖAI* 7, 215–239.
- Rajtár, J. 1998:* Kríza rímsko-germánskych vzťahov v stredodunajskej oblasti v 2. stor. Autoreferát dizertácie pre získanie vedeckej hodnosti kandidáta historických vied. Nitra.
- Rajtár, J. 2002:* Zur Verbreitung der Fibeln Almgren 43 im Mitteldonaugebiet. In: *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für T. Kolník zum 70. Geburtstag.* Nitra.
- Šalkovský, P. 1994:* Hradisko v Detve. *Materialia Archaeologica Slovaca* 11. Nitra.
- Šalkovský P. 2002:* Výšinné hradisko v Detve - protohistorické osídlenie, *Slovenská archeológia* I.–1. 99–126.
- TIR M 34 – Kaczanowski, P. – Margos, U. 2002:* TABVLA IMPERII ROMANI M 34–KRAKÓW. Kraków.
- Točík, A. 1951:* Výskum v Čake na Slovensku, *Archeologické rozhledy* 3, 158–160.
- Trgina, G. 1980:* Nález keramiky z doby rímskej v Dolnej Ždani, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979, 238–239.
- Trgina, G. 1981:* Prvá výskumná sezóna v Žiari nad Hronom, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980, 315.
- Vlašičová, H. 1997:* Prieskum v Dolnej Seči, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1995, 188.
- Žebrák, P. 1982:* Předběžné výsledky záchranného výzkumu v okolí Zvolena. *AVANS* v roku 1981, 310–312.

Antické pramene:

- Cassius Dion*, Rímske dejiny.
- Marcus Aurelius Antoninus*, *Ta eis heauton* – Rozhovory I, 17.
- Plínius Starší*, *Naturalis historia* IV.
- SHA*, Život Marca Antonina.
- Strabon*, Geografia.
- Tacitus*, Germánia.

Antické písomné pramene boli prebrané z:

- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I, Bratislava 1998.
- Marcus Aurelius Antoninus, *Hovory k sobě*. Praha 1969.
- <http://www.thelatinlibrary.com>

DIE PÚCHOV-KULTUR UND DIE GERMANEN IM GRAN-GEBIET (HRON) IN DER ÄLTEREN RÖMISCHEN KAISERZEIT

Die Besiedlung der Púchov-Kultur ist zu Beginn der römischen Kaiserzeit im Gebiet der oberen und mittleren Gran belegt (Pieta 1982). Die Siedlungen dieser Kultur wurden vorwiegend an den Flussterrassen der Gran situiert. Es werden auch kleine Burgwälle nachgewiesen; bisher ist allerdings keine Zentralburg vom Typ Liptovská Mara entdeckt worden. Mit der Anwesenheit der Träger der Púchov-Kultur im mittleren Gran-Gebiet können Belege metallurgischer Tätigkeit, wie Eisenhalberzeugnisse oder Schlacke aus Detva-Kalamárka (Šalkovský 2002, 99–126) verbunden werden. Eisenerzlagerstätten befinden sich in den nahegelegenen Gebirgen der Berge Poľana und Slowakisches Erzgebirge (Slovenské rudohorie). Die hierbei vorausgesetzte Handwerkstätigkeit skizziert auch Tacitus in seiner „Germania“ (Tacitus, Germania 43).

Der Horizont der Púchov-Kultur ist hier in der älteren römischen Kaiserzeit im Vergleich mit den vorhergehenden Zeitabschnitten weniger vertreten. Diese Tatsache verursachten vermutlich die Begebenheiten in den dreißiger Jahren des 1. Jhdts. n. Ch., als die Burgstätten dieser Kultur großräumig untergegangen sind (Pieta 1996, 30). Im Untersuchungsgebiet können Spuren von Bränden und Zerstörungen an den Befestigungen in Detva-Kalamárka und Hronská Dúbrava beobachtet werden (Šalkovský 1994, 83; Pieta – Mosný 1999, 138). Das mittlere Gran-Gebiet wurde ab Phase B1a entvölkert. Dieser Hiatus dauerte ungefähr bis zur Zeit der Markomannenkriege, als germanische Quaden schrittweise in diese Region expandierten.

Vom unterem Gran-Gebiet fehlen bisher archäologische Funde aus dem Verlaufe des 1. Jhdts. n. Chr. Es ist wahrscheinlich, dass hier für bestimmte Zeit eine keltisch-dakische Besiedlung überdauerte. Diese Tatsache betonen auch schriftliche Quellen (Plinius der Ältere, Naturalis historia IV, 80, 81; Strabon, Geographia 7, 3, 1), welche von der Nachbarschaft der Quaden mit den Dakern und Sarmaten sprechen. Die Besiedlung der Quaden fing östlich der Gran erst in der 2. Hälfte des 1. Jhdts. n. Chr. an. Die Quaden treten später in der 2. Hälfte des 2. Jhdts. n. Chr. im unteren Gran-Gebiet und unterem Eipel-Gebiet auf. Im Verlaufe der Markomannenkriege sind sich schon im mittleren Gran-Gebiet und mittleren Eipel-Gebiet sowie im Bereich der Donaublickung in der Umgebung der heutigen Stadt Vac in Nordungarn. Auf diese Art und Weise entsteht die sogenannte östliche Enklave der Quaden.

Für die Besiedlung des Gran-Gebietes sind die durch geographische Gegebenheiten verursachten Unterschiede charakteristisch. Diesen entspricht die Gliederung der Region in drei Bereiche mit dem Vorkommen römischer Importe. Geographische Geländeeigenschaften bestimmten auch die Richtung der Besiedlung und Handelswege vorher. Diese führten einerseits längs der Flussläufe von Gran und Eipel, andererseits auch längs der Flüsse Krupinica und Neresnice.